

אשי ישראל

האם בימי הפורים היו רוב ישראל בארץ?

במאמרנו זה נדון בשאלה האם רוב עם ישראל עלו לארץ ישראל בימי זרובבל, עוד לפני ימי נס הפורים. נאריך לדון בשיטת הרמב"ן והר"ן, ונעיין גם בדברי ראשונים נוספים.

א.

הרמב"ן בחידושו ריש מסכת מגילה כתב:

"שהוא דבר ברור שבזמנו של נס זה (=נס הפורים) כבר נפקדו ישראל ועלו לארץ ברשיון כורש ונתיישבו בעריהם. ואף על פי שאמר המן 'ישנו עם אחד מפורז ומפורד בין העמים', מכל מקום אנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל בארץ היו ושוב לא עלו אלא מעטים עם עזרא".

מיד עם הצהרת כורש עלו ישראל לארץ יחד עם זרובבל. עליה זו אירעה כ-15 שנים לפני נס הפורים (ראה מגילה יא, ע"ב). בעלית עזרא, שהיתה כ-8 שנים אחרי נס הפורים (שם) עלו רק מעטים (כ-1,500 איש, כמתואר בעזרא פרק ח), והדבר מוכיח ששאר העם עלה בעליה הקודמת, עליית זרובבל. אמנם המן טוען שעם ישראל 'מפורז ומפורד בין העמים בכל מדינות מלכותך', אך רובו של העם היה מכונס במקום אחד – ארץ ישראל.

רבים מאחרוני זמננו (ציץ אליעזר ח"י, ב; מתיבתא ריש מגילה; שדה צופים שם, הרב שעוועל ב'כתבי רמב"ן' ח"א, עמ' רעד ובמאמרו שב'הדרום' לט, עמ' 31; 'משבצות זהב' עזרא ב, סד; ועוד) כבר ציינו כי הר"ן (על הרי"ף, ריש מגילה) חלק על הרמב"ן וסבר שרוב ישראל ישבו באותה העת בגלות. שתי הוכחות מביא הר"ן לכך: הראשונה – מהפסוקים בספר עזרא, בהם מתואר שרק 42,360 עלו עם זרובבל. השניה – מכך שקשה לומר ש'מפורז ומפורד בין העמים' מתייחס רק לחלק הקטן מהעם שנותר בגלות:

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

אוצר החכמה

"ומה שאמר (=הרמב"ן) ז"ל שרוב ישראל בארץ היו ששוב לא עלו מהן אלא מועטין בימי עזרא, היינו מאותם שבבבל, דאחר כך לא עלו מהן אלא מועטין כמו שמפורש בכתוב.

אבל מכל מקום נראה שרוב ישראל בחוצה לארץ היו 'מהודו ועד כוש', שהרי כל העולים ראשונה לא היו אלא ארבעת רבוא אלפים ושלוש מאות וששים (עזרא ב, סד). ואפשר גם כן שלאחר שצוה כורש לבטל הבנין חזרו מהם לחו"ל ונתיישבו בכל המדינות. ואילו היו ישראל רובם ועיקרם בארץ לא היה המן אומר 'ישנו עם אחד מפורז ומפורד' וגו', לפיכך נראה שרוב ישראל היו בחוצה לארץ מפורזין מהודו ועד כוש"

ב.

מלבד קושיותיו של הר"ן על הרמב"ן^א, עוד יש להקשות על הרמב"ן שדבריו סותרים למה שכתב הוא עצמו בחידושיו למגילה (יא, ע"א):

"שהיה אחשורוש סובר בלשאצר מנה וטעה ונענש לפי שבימיו עתידין להיות להם פקידה וכבר נפקדו ועל, ואנא מנינא ולא טעינא ואראה אם יהיה להם עוד גאולה אחרת ובנין בית המקדש, וכיון דחזא דמלו לחשבוננו נמי ולא נבנה הבית ולא נגאלו לגמרי אבל נשארו גדוליהם ורובן בבבל^ב", אמר 'תו לא מפרקי הנ' ולא יהיה להם גאולה אחרת ולא יבנה בית

א. במדומני שניתן להוסיף ולהקשות על הרמב"ן מהגמ' ערכין לב, ע"ב, שם מובא שבימי בית שני לא היו כל השבטים בארץ, ומביאים לכך ראיה מהפס' בעזרא (ב, סד) המציין שעם זרובבל עלו 42,000 איש: "השתא משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו יובלות, עזרא דכתיב ביה 'כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים ושש מאות וששים' (עזרא ב, סד) הוה מני?!", והסביר רבנו גרשום שם: "דאפילו עישור מישאל לא היו במקומן, דהכי גמירי דלעולם אין ישראל פחותים מששים ריבוא" [ויש לדחות את הראיה מדברי ר' גרשום על פי המקורות שהבאנו בספרנו 'אשי ישראל לספר עזרא' (פרק מא, הערה 121) לפיהם נראה לענ"ד שאין הכוונה למספרם של ישראל באותו דור, אלא למספר מייצג].

ראיתי ב'מטה יהודה' (לר"י עייאש, או"ח, תרפח, א) שכתב לתרץ דברי הרמב"ן מקושיות הר"ן, וכתב שמה שכתוב בפסוק שעלו לארץ ישראל רק 42,000 יש לומר לפי הרמב"ן שבפסוק נזכרו רק העולים עם זרובבל ולא נזכרו העולים משאר מדינות, או שבפסוק הוזכרו רק העולים יחד אך אחר כך עלו לסירוגין, עד כאן. ניתן היה לתרץ באופן אחר ולומר שהעולים עם זרובבל היו מועטים, אך לפני כן עלו רבים עם ששבצר. אלא שלא ניתן לומר כן בשיטת הרמב"ן, שהרי סבר (כמובא ב'כתבי רמב"ן' ח"א, עמ' רפב) ששבצר הוא זרובבל.

ב. ראה גם ברמב"ן ויקרא כו, טז: "בעלותם מבבל לא שבו רק יהודה ובנימין, והלויים עמהם מעט, ומקצת השבטים אשר גלו לבבל...". הרלב"ג, שהיה נכדו של הרמב"ן, כתב (בפירושו לדברים לא, התועלת השישי) שדבר ה' על "אם יהיה נדחך בקצה

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

המקדש שלהם, וכל מה ששמעתי שאמר להם הנביא שלהם הכל בא בפקידתו של כורש...".
גם בחידושו לגיטין (לו, ע"א) כתב הרמב"ן שבימי הבית השני רוב עם ישראל לא היו בארץ ישראל, ולכן היובל לא נהג אז.

דברי הרמב"ן בריש מגילה נסתרים לכאורה גם מדברי הגמרא בכתובות (כה, ע"א; נדה מז, ע"א): "אפילו למאן דאמר תרומה בזמן הזה דאורייתא, חלה דרבנן, דתניא: 'בבואכם אל הארץ' - ... יכול משנכנסו לה שנים ושלשה מרגלים? תלמוד לומר: 'בבואכם' - בביאת כולכם אמרתי ולא בביאת מקצתכם, וכי אסקינהו עזרא לאו כולהו סליק"? כעין זה גם בגמ' ערכין (לב, ע"ב): "ומי מנו שמיטין ויובלות? השתא משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו יובלות, עזרא דכתיב ביה: 'כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים ושש מאות וששים' הוה מני?!"

זכינו לכוון בקושיות אלו לדברי הגאון ר' דוד פרידמן מקרלין, שכבר העיר על סתירות אלו,¹ וכן לקושייתו של מהדיר חידושי הרמב"ן (במהד' מכון התלמוד הישראלי, דף יא, הערה 92).
² ניתן לענ"ד להציע ביאור לדברי הגמרות הנ"ל לפי שיטת הרמב"ן,³ אך מכל מקום הסתירות שבפירושו יישארו קשות.

השמים" וכי הוא "יורה על קיבוץ גלות עשרת השבטים וגלותינו" אך בבית שני "לא נתקבצו כולם, אבל נשארו רובם תחת שאר המלכויות, כמו שכתוב בספר יוסף בן גוריון (קדמוניות היהודים, מהד' שולמן, ספר ראשון פ"א - ציון המהדיר)". כך גם ב'אבן יחיא' לעזרא פרק ב: "כי העיקר מישאל לא עלו". הנצי"ב (מטיב שיר, שיר השירים ב, ז) כתב "שגם בעת שפקדם ה' לא רצו לצאת כי אם מעט מזעיר כידוע".

ג). הגהתו הרבאה ב'ישורון' (כרך יב, עמ' קכו): "עיין בחידושי הרמב"ן בגיטין דף לו שאמר שהיו בארץ ישראל בימי עזרא רק מיעוט מישאל. וצריך עיון. וכן מהפסוקים מוכיח כן, שמונה 'כל הקהל כאחד ארבעה ריבוא אלפים שלש מאות'. וצריך עיון גדול בזה. ואפשר לומר דזה הוה דוקא הקהל שעלה בימי עזרא אבל גם קודם לכן היו רוב ישראל בארץ. וצריך עיון גדול". ובהגהתו על הגמ' ערכין דף לב (ישורון שם, עמ' צח) כתב שדברי הגמ' בערכין שם סותרים את דברי הרמב"ן ריש מגילה, והוסיף שהרמב"ן בדף יא סותר את דבריו בריש המסכת, וסיים "ודוחק לומר שהמספר הקטן הזה היה רוב ישראל, וצריך עיון גדול".

ד). ניתן לומר שהגמ' במסכת כתובות ובמסכת נדה אינה עוסקת ברוב העם מבחינה מספרית אלא ברוב השבטים, כלומר - כוונתה לומר שצריך נציגים לפחות מ-7 מתוך 12 שבטי ישראל [ולפי זה מובן מדוע הדוגמא שם היא דווקא 'שנים ושלשה מרגלים', שהרי כל אחד מהמרגלים היה משבט אחר]. אמנם בגמ' ערכין קשה לבאר כך, שהרי ממספר האנשים שעלו עם זרובבל (המובא שם בגמ') אין הוכחה כלל לכמות השבטים שהיו אז בארץ ישראל, משום שיתכן שעלו נציגים מועטים מכל שבט.

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

ג.

מדברי הרמב"ן הנ"ל בריש מגילה עולה שנתקשה כיצד אומר המן ש'ישנו עם אחד מפור', והרי רוב ישראל כבר ישבו בארצם? ומדבריו משמע שהסביר שכוונתו המט...היתה למיעוט אוצר החכמה שנותרו בגלות.

ב'ספר הגאולה' (בתוך כתבי רמב"ן מהד' מה"ק ח"א עמ' רעג) הרמב"ן התייחס לנקודה זו וכתב: "והנה אחרי הגאולה הזאת הנעשית ברשיון כורש אתה יודע מן מגילת אסתר הפיזור הגדול והפיזור העצום אשר היה לעמינו בכל מדינות המלך אחשורוש מהודו ועד כוש, ואחרי כן לא עלו לארץ, רק מעטים עלו עם עזרא מבבל כאלף וחמש מאות..."
הרב שעוועל ביאר את הדברים בהתאם לדברי הרמב"ן בריש מגילה:

"בחידושי לריש מסכת מגילה כותב רבנו שבזמן זה אנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל בארץ היו, הרי שרוב עם ישראל היו בארץ, לפי זה יש להבין גם כאן שכוונתו על המיעוט שבעם שגם הם אמנם רבים היו והם היו המפוזרים אבל רוב עם ישראל בארץ היו. ואילו הר"ן בריש מגילה סובר באמת שרוב ישראל באותו זמן בחוצה לארץ היו"

אמנם באמת לענ"ד פירוש זה תמוה משתי סיבות:

- א. מלשון הרמב"ן בס' הגאולה משמע שמדבר על העם כולו.
- ב. מה הקשר למשפט שאחריו "ואחרי כן לא עלו לארץ..."?

ד.

אמנם לענ"ד דברי הרמב"ן ב'ספר הגאולה' הם פתח להבנת דבריו בחידושי למגילה.

א. בספר הגאולה עוסק הרמב"ן להוכיח שבני עשרת השבטים לא עלו לארץ ישראל בגאולת בית שני, והעולים עם זרובבל הם רק מבני יהודה ובנימין. לאחר שהוא מוכיח זאת הוא מביא את הקטע אותו ציטטנו, ואחר כך הוא כותב שעשרת השבטים לא עלו בזמן הצהרת כורש

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

אה"ח 1234567

משום שכורש לא הרשה להם לעלות (או שכורש הרשה להם לעלות, אלא שידעו שאין זו עת גאולתם ולכן עשרת השבטים לא עלו). מדוע מזכיר הרמב"ן את הקטע האמצעי העוסק בפיזורם של ישראל? כיצד הוא קשור לנושא? לפי דברי הרב שעוועל אכן הדבר אינו ברור, אך למיעוט הבנתי כך הוא ההסבר: הרמב"ן סובר שעשרת השבטים היו תחת שלטון כורש¹ (ולכן כתב שהם לא עלו משום שכורש לא הרשה זאת). מעתה "ישנו עם אחד מפוזר" מתפרש באופן פשוט: רוב עם ישראל מפוזר ומפורד בין העמים, שהרי עשרת השבטים הם רוב העם. הרמב"ן הוכיח אם כן את טענתו בשלשה שלבים: בתחילה הוכיח שבעליית זרובבל עלו רק שבטי יהודה ובנימין. אחר כך הוכיח שעשרת השבטים אכן נותרו בגלות מתוך דברי המן 'עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים'. אחר כך הוכיח שגם בעליית עזרא שהיתה אחרי נס הפורים בני עשרת השבטים לא עלו, שהרי העולים עם עזרא מנו רק כ-1,500 בלבד. כעת פונה הרמב"ן להסביר מה הטעם שבני עשרת השבטים לא עלו, ומסביר שהדבר נבע מכך שכורש התייר רק לבני יהודה לעלות.

ב. מעתה נוכל לפתור כמה מן הסתירות שראינו בדברי הרמב"ן: בחידושו לגיטין (לו, ע"א) הרמב"ן כותב שהיובל לא נהג בזמן הבית השני משום שרק מיעוט מעם ישראל היו בארץ ישראל. גם בספר הגאולה ראינו שהרמב"ן סובר שרוב עם ישראל היו בחו"ל. כיצד ייתכן אם כן שבריש מסכת מגילה אומר הרמב"ן שרוב עם ישראל היו בארץ?!

לפי הסברנו לעיל הדבר מתבאר כך: כאשר מסתכלים על עם ישראל כולו, ובכללם עשרת השבטים, הרי שאכן רובם נמצאים בחו"ל. אמנם בריש מסכת מגילה כוונת הרמב"ן לדבר אחר: לשיטת הרמב"ן (גיטין לו, ע"א) בני עשרת השבטים נותרו עד ימינו במקום גלותם הראשון. תקנת מרדכי ואסתר בעניין קריאת המגילה מוסבת איפה רק על בני ממלכת יהודה שגלו לבבל. מכיוון שכך אין להתחשב לעניין זה ב'רוב ישראל' שבעולם אלא ב'רוב בני ממלכת יהודה', ואלו אכן עלו ברובם לארץ ישראל.

כך יתבאר² מעתה דבריו בתחילת מסכת מגילה:

ה. ברמב"ן (גיטין לו ע"א) הביא מתורת כהנים (בחוקותי פרשה ב פרק ח) "אלו עשרת השבטים שגלו למדי", ונקט הרמב"ן שהשבטים נותרו שם. כורש ואחשורוש מלכו על 'פרס ומדי' כמוזכר במגילת אסתר. [נעיר כי בספרנו 'אשי ישראל' לספר עזרא' (פרק כב, 3 בהערה) הבאנו שנראה שיש מחלוקת בין הראשונים בשאלה האם עשרת השבטים היו תחת שלטון אחשורוש].

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

"שהוא דבר ברור שבזמנו של נס זה כבר נפקדו ישראל ועלו לארץ ברשיון כורש ונתיישבו בעריהם. ואף על פי שאמר המן 'ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים', מכל מקום אנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל בארץ היו ושוב לא עלו אלא מעטים עם עזרא".

בזמן נס הפורים רוב בני ממלכת יהודה (!) ישבו בעריהם בארץ ישראל. ולמרות שמדברי המן על העם המפוזר בין העמים מוכח שרוב העם היו עדיין בגלות (וכפי שהסביר הרמב"ן בס' הגאולה), מכל מקום רוב בני ממלכת יהודה היו בארץ ישראל ואתם הסנהדרין, ובני יהודה שעלו בעלית עזרא, אחר ימי אחשורוש, הם מועטים, ולכן עיקר העם היהודי שכלפיו תוקנה תקנת קריאת המגילה היה בארץ ישראל בזמן נס הפורים.

לשון הרמב"ן היא אמנם "נפקדו ישראל" "רוב ישראל בארץ היו" אך כוונתו בזה לבני ממלכת יהודה בלבד.

המעין יראה כי הדברים ברורים מתוך המילים הבודדות שהוסיף הר"ן כשהציג את שיטת הרמב"ן:

"ומה שאמר (=הרמב"ן) ז"ל **"שרוב ישראל בארץ היו ששוב לא עלו מהן אלא מועטין בימי עזרא"**, היינו מאותם שכבבל (=כוונת הרמב"ן היא לבני יהודה שגלו לבבל, ואין הכוונה כפשט לשון הרמב"ן לכל בני ישראל), דאחר כך לא עלו מהן (=מבני יהודה) אלא מועטין כמו שמפורש בכתוב".

ג. רבים מספרי המלקטים בדורנו הבינו כי הר"ן (על הרי"ף, ריש מגילה) חלק על שיטת הרמב"ן וסבר שרוב ישראל ישבו בזמן אחשורוש בגלות¹. אמנם לפי מה שביארנו נראה לענ"ד שהר"ן כלל לא חולק על הרמב"ן, אלא מסביר את דברי הרמב"ן לאור דברי הרמב"ן עצמו בספר הגאולה²:

"אחרי הגאולה הזאת הנעשית ברשיון כורש אתה יודע מן מגילת אסתר הפיזור הגדול

ו). כן נראה שהבין ב'מטה יהודה' (לר"י עייאש, או"ת, תרפח, א), וכן כתבו ב'ציץ אליעזר' (י, ב), 'מתיבתא' ריש מגילה, 'שדה צופים' ריש מגילה, הרב שעוועל (ב'כתבי רמב"ן' ח"א, עמ' רעד, ובמאמרו ב'הדרום' לט, עמ' 31), ועוד. הרשב"ץ (ח"ג, סי' רצז) כתב: "היושבים בערים בצורות לא נלחמו באויביהם כי היו בתוך חומותם ולא היה להם יום נוח ואפילו יהיה הדבר כדברי הרמב"ן ז"ל שרוב ישראל היו חוצה לארץ מכל מקום זכר הנס נעשה בשביל אותם שהיו בארץ ישראל מפני ששם היו הסנהדרין או מפני מעלת ארץ ישראל...". ובמהדורת מכון ירושלים תיקנו מסביר בהערה שצריך לומר "כדברי הר"ן" במקום "כדברי הרמב"ן" (וכן תיקן הרב שעוועל במאמרו שב'הדרום' לט, עמ' 33), אולם לדברינו אין צורך בתיקון.

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

והפירוד העצום אשר היה לעמינו בכל מדינות המלכה ^{אחשורוש} ^{אחשורוש} ועד כוש, ואחרי כן לא עלו לארץ, רק מעטים עלו עם עזרא מבבל כאלף וחמש מאות..." (ספר הגאולה)

לעיל הראנו כי כוונת הרמב"ן לומר שעשרת השבטים (=רובו של עם ישראל) נותרו בגלות ולא עלו בימי כורש, שהרי המן שחי לאחר כורש אמר שהעם 'מפוזר ומפורד בין העמים בכל מדינות מלכותך' שהם 'מהודו ועד כוש'. גם בעליית עזרא שהיתה אחר כך בני עשרת השבטים לא עלו, שהרי העולים עם עזרא מנו רק כ-1,500 בלבד, והעולים היו מבבל (לשם גלו בני יהודה).

לדברים אלו מכוון הר"ן בדבריו:

"ומה שאמר (=הרמב"ן) ז"ל **"שרוב ישראל בארץ היו ששוב לא עלו מהן אלא מועטין בימי עזרא"**, היינו מאותם שכבבל (=כוונת הרמב"ן היא לבני יהודה שגלו לבבל, ואין הכוונה כפשט לשון הרמב"ן לכל בני ישראל), דאחר כך לא עלו מהן (=מבני יהודה) אלא מועטין כמו שמפורש

ז. מצאתי מקום נוסף בו הר"ן משתמש בדברי 'ספר הגאולה' לרמב"ן בכדי להסביר את דברי הרמב"ן בחידושו ל"ש"ס. נפרט: לשיטת ר"ת (ספר הישר, חידושים, סי' קכג) בני ממלכת ישראל (=עשרת השבטים) שגלו על ידי מלך אשור הוחזרו אחר כך לארץ ישראל על ידי ירמיהו והצטרפו לממלכת יהודה, וכאשר ממלכת יהודה חרבה הם גלו עמה לבבל, ושוב עלו מיעוטא דמיעוטא מהם והיו בארץ ישראל בזמן הבית השני. שיטת ר"ת הובאה גם בתוספות גיטין (לו, ע"א, ד"ה 'בזמן', וכן בתוס' ערכין לא, ע"ב, וכן בראשונים למסכת גיטין שם). בתוספות שם נוסף ש"זיל קרי בי רב הוא דבעזרא מני לכל י"ב שבטים, וצריך עיון היכן נזכר כן בספר עזרא?! (שו"ר שהיעב"ן בהגהותיו ל"ש"ס סבר שכוונת התוספות היא לפסוק בעזרא ו, יז, וכן ב'דעת מקרא' (הקדמה לדברי הימים, עמ' 83, הערה 35). בהגהות בן אריה וחידושי ר' עזריאל הילדסהיימר הגיהו את דברי התוספות, אך החזרו"א כתב שתמוה להגיה כן, הובאו ב'אוצר מפרשי התלמוד' לגיטין). לענ"ד מדברי המיוחס לריטב"א (שנדפסו במהדורת מוסד הרב קוק כ'חידושי רבנו קרשקש') וחידושי הר"ן לגיטין (שם) נראה שביארו שכוונת ר"ת היא לסתירה שיש בין צירוף כל המספרים הנזכרים ברשימת העולים עם עזרא (עזרא ב, א-ג), העומד על סף 30,000, לבין הפסוק בסיום המנין (עזרא ב, סד) המביא שסך כל העולים הוא 42,000, ועל סתירה זו נאמר ב'סדר עולם' (פרק כט, הובא גם במיוחס לרש"י עזרא ב, סד) שהמנויים בפירוט הם 30,000 העולים מבני יהודה ובנימין, ו-12 אלף הנותרים הם "משאר שבטים". הרמב"ן בחידושו לגיטין חלק על דברי ר"ת וסבר שעשרת השבטים לא חזרו לארץ ישראל בימי זרובבל ועזרא. הרמב"ן משיב על ראיותיו של ר"ת, אך לא מתייחס להוכחה מהפסוקים בספר עזרא (חוסר התיחסותו נובע לענ"ד מכך שראיה זו אכן לא הובאה בדברי ר"ת, אלא רק נוספה בדברי התוספות). אמנם כאשר שיטת הרמב"ן מוצגת ב'מיוחס לריטב"א' ובחידושי הר"ן (שם ראיה זו הובאה ואף הוסברה, כפי שהבאנו) הם מתרצים את השאלה: "ואותם י"ב אלף שהיו משאר השבטים נראין הדברים שמשבט שמעון ומנשה ואפרים בלבד היו", עיין שם בראיות שהובאו לכך. מנין נטלו המיוחס לריטב"א והר"ן את התשובה? מדברי הרמב"ן עצמו ב'ספר הגאולה' (הובא ב'כתבי רמב"ן' ח"א, עמ' רעב) שם תוך כדי עיסוקו של הרמב"ן בנושא דומה הוא מאריך להסביר ולהוכיח שדברי ה'סדר עולם' מתייחסים לבני שמעון ומנשה ואפרים, עיין שם.

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

בכתוב, אבל מכל מקום (למרות שרוב בני יהודה היו בארץ ישראל) נראה (לפי הרמב"ן) שרוב ישראל (=עשרת השבטים) בחוצה לארץ היו 'מהודו ועד כוש', שהרי כל העולים ראשונה לא היו אלא ארבעת רבוא אלפים ושלש מאות וששים (וזה מספר הגיוני אם נאמר שרק רובם של שבטי יהודה ובנימין עלו, אך הוא מספר זעום אם נרצה לומר שגם עשרת השבטים עלו עמם)...^ח ואילו היו ישראל (=עשרת השבטים) רובם ועיקרם בארץ לא היה המן אומר 'ישנו עם אחד מפורד ומפורד' וגו', לפיכך נראה שרוב ישראל (=עשרת השבטים) היו בחוצה לארץ מפורד מיהודו ועד כוש"

הר"ן עוסק בכל דבריו בשיטת הרמב"ן, ואינו מציב שיטה מנוגדת, ולפיכך הוא גם מסיים בדברי הרמב"ן לפיהם 'ישנו עם אחד מפורד ומפורד' הוא הוכחה לכך שעשרת השבטים נותרו בגלות^ט.

ד. נמצאה נוכל לתרץ, גם אם בדוחק רב, את הסתירה מדברי הרמב"ן בחידושיו למגילה דף יא:

"...קשה לי: האיך אמר 'כיון דמלו שבעין ולא אפרוק' והלא כבר עלו ברשיון כורש 'כל הקהל כאחד ארבע רבוא' ונתיישבו בערי יהודה ושוב לא עלו בבנין הבית אלא מועטים עם עזרא במצות דריוש הפרסי בנו של אחשורוש ואסתר?

ויש לומר ולתרץ שהיה אחשורוש סובר בלשאצר מנה וטעה ונענש לפי שבימיו עתידין להיות להם פקידה וכבר נפקדו ועלו, ואנא מנינא ולא טעינא ואראה אם יהיה להם עוד גאולה אחרת ובנין בית המקדש, וכיון דחזא דמלו לחשבוננו נמי ולא נבנה הבית ולא נגאלו לגמרי אבל נשארו גדוליהם ורובן בבבל, אמר 'תו לא מפרקי הני' ולא יהיה להם גאולה אחרת ולא יבנה בית המקדש שלהם, וכל מה ששמעתי שאמר להם הנביא שלהם הכל בא בפקידתו של כורש..."

ח. במשפט שהשמטנו כאן הר"ן מעלה הצעה נוספת: "ואפשר גם כן שלאחר שצוה כורש לבטל הבנין חזרו מהם לחו"ל ונתיישבו בכל המדינות". לפי הצעה זאת רוב עם ישראל נמצא בחו"ל לא רק בגלל עשרת השבטים אלא בגלל שגם בני ממלכת יהודה שעלו לארץ ישראל עם זרובבל שבו ברובם לחו"ל לאחר שראו שבניית המקדש לא צלחה. על הרעיון לפיו העולים עם זרובבל ירדו חזרה לבבל לאחר שבניית המקדש נתבטלה הרחבנו לעיל פרק מ.

ט. הר"ן ודאי חולק על הרמב"ן בנקודות אחרות, אולם לא בנקודה זאת. אדרבא – הוא מסביר את שיטת הרמב"ן, ואחר כך מראה שלפי זה יש קושי.

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

כוונת הדברים: בתחילה הרמב"ן תמה כיצד אחשורוש יכל לומר שעם ישראל לא נגאל, והרי כבר היתה עליית זרובבל?! הרמב"ן מוכיח שבעלייה זו רוב העם עלו, שהרי בעליית עזרא שאירעה לאחר בנין המקדש עלו רק מעטים, ומכאן שהשאר עלו בעליית זרובבל, עוד לפני ימי אחשורוש.

הרמב"ן מתרץ שאמנם רובם של בני ממלכת יהודה עלו לארץ, כפי שהרמב"ן הוכיח, אך הרי שאר עשרת השבטים לא עלו ובנין המקדש נעצר. אחשורוש חשש שבני עשרת השבטים שנותרו תחת שלטונו יגאלו בפקידה נוספת שתתרחש, ואז יבנה המקדש, ולכן כשראה שעבר התאריך ו"גדוליהם ורובן" של ישראל לא עלו, שהרי עשרת השבטים נותרו בגלות, הוא סבר ש"לא יהיה להם גאולה אחרת ולא יבנה בית המקדש" ולכן עשה משתה.

הסברנו דחוק, שהרי הרמב"ן כתב שגדוליהם ורובם נשארו "בבבל", ואילו עשרת השבטים לא היו לפי שיטת הרמב"ן (גיטין לו, ע"א) בבבל¹. לפי הסברנו יש לדחוק שהכוונה ל"מלכות בבל" שעשרת השבטים היו תחת שלטונה², או לטעון שיש להגיה תיבה זו ולגרוס "נשארו גדוליהם ורובן בחו"ל".

⋄

ה.

השתא דאתינא להכי נראה שיש לדון גם בשיטת רבי יהודה הלוי:

"...כבר היה הענין הא-להי מזומן לחול כאשר בתחלה אלו היו מסכימים כולם לשוב בנפש חפצה, אבל שבו מקצתם ונשארו רובם וגדוליהם בבבל רוצים בגלות ובעבודה שלא יפרדו ממשכנותיהם ועניניהם..... ומה שאמר: "פשטתי את כתנתי", על עצלותם לשוב. "דודי

י. ראה גם ברמב"ן גיטין (לו, ע"א) שם הביא מ'תורת כהנים' (בחוקות, פרשה ב, פרק ח): "אלו עשרת השבטים שגלו למדי", וכתב הרמב"ן שם שעשרת השבטים "שם נשתקעו כולם ולא נתערבו עם ישראל, ולא גלו לבבל, ובבית שני לא היו מעולם". עוד נעיר: בדברי הכוזרי (ב, כד) שנביא בהמשך משמע שאכן רוב עם ישראל נותרו בבבל. מכיוון שלשון הרמב"ן דומה ביותר ללשון הכוזרי, כפי שהערנו להלן, הרי שקשה לומר שלפי הרמב"ן הכוונה היא רק לבני עשרת השבטים. יא. שהרי אשור הגלתה את בני עשרת השבטים, וכבר בתחילת מלכות יהויקים, 19 שנים לפני חורבן המקדש, מלך בבל כבש את אשור (מגילה יא, ע"ב, על פי 'סדר עולם'). גם הסברנו זה דחוק, שהרי היה ראוי יותר לפי זה שהרמב"ן יכתוב "נשארו גדוליהם ורובם ב[מלכות] פרס".

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

שלח ידו מן החור" - על עזרא שהיה פוצר בהם ונחמיה והנביאים, עד שהודו קצתם לשוב הודאה בלתי גמורה..." (כוזרי ב, כד)

לדברי ר' יהודה הלוי "הענין הא-להי" היה מזומן לחול על ישראל בזמן שיבת ציון, אילו היו עולים כולם. נראה שזהו ביאורו לדבריו הידועים של ריש לקיש (יומא ט, ע"ב):
ריש לקיש הוי סחי בירדנא, אתא רבה בר בר חנה יהב ליה ידא, אמר ליה: אלהא, סנינא לכו!

דכתיב 'אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז' - אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא - נמשלתם ככסף שאין רקב שולט בו⁽¹⁾, עכשיו שעליתם כדלתות - נמשלתם כארז שהרקב שולט בו

אמנם יש בדבר דוחק: המפרשים ציינו כי אחד הסימנים לכך ששיבת ציון השניה לא היתה הגאולה המיוחלת הוא העובדה שעשרת השבטים נותרו בגלות, בניגוד לדברי הנביאים המבטיחים קיבוץ גלויות של עם ישראל כולו. כיצד לפי דברי ר' יהודה הלוי היה הענין נפתר אילו היו ישראל מצטרפים בהמוניהם לזרובבל? האם הדבר היה גורם באופן ניסי לכך שעשרת השבטים היו מגיעים פתאום לארץ ישראל? ניתן להעלות השערות בנידון, אולם לפי ביאורינו בשיטת הרמב"ן ייתכן שיש לכך פתרון אחר.

הרמב"ן (מגילה יא, ע"א) כתב שאחשורוש שמח משום שראה ש"לא נבנה הבית ולא נגאלו לגמרי אבל נשארו גדוליהם ורובן בבבל", ומכאן הסיק אחשורוש ש"לא יהיה להם גאולה אחרת ולא יבנה בית המקדש שלהם". לשון זו דומה מאוד ללשונו של ר' יהודה הלוי: "... כבר היה הענין האלהי מזומן לחול כאשר בתחלה אלו היו מסכימים כלם לשוב בנפש חפצה, אבל שבו מקצתם ונשארו רובם וגדוליהם בבבל רוצים בגלות ובעבודה שלא יפרדו ממשכנותיהם ועניניהם..."⁽²⁾

(יב). רש"י ביאר שאם ישראל היו עולים יחד כחומה או היתה שורה שכינה במקדש. ר' חננאל ביאר שאם היו עולים כולם יחד היה רוח הקודש בהם (ייתכן שכוונתו כעין דברי רש"י, ואולי כוונתו שהנבואה לא היתה נפסקת). ר' אליקים ביאר שאם היו עולים כחומה - לא היו גולים עוד.

(ג). ספר הכוזרי תורגם על ידי רבי יהודה אבן תבון בשנת ד'תתקכ"ז, כשלושים שנה לאחר שהספר נכתב (כך הובא בכוזרי מהדורת אבן שמואל, הוצאת דביר תשל"ג, הקדמה לתרגום, עמ' 48). מסתבר שזהו הנוסח שעמד לפני הרמב"ן, שנולד בשנת ד'תתקנ"ה. יש הסוברים שתרגומו של ר' יהודה בן יצחק קרנדיאל קדם לתרגומו של אבן תבון (ראה אצל אבן שמואל שם על

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

ניתן מעתה לטעון שר' יהודה הלוי לא סבר כשיטת הר"ן אליבא דהרשב"ץ (שסבר שלדעת הר"ן רוב בני יהודה ישבו בחו"ל בימי גס הפורים), כפי שניתן להבין ממרוצת דבריו, אלא כשיטת הרמב"ן (שנולד יותר מ-50 שנה אחרי פטירת ר' יהודה הלוי). לדעת ר' יהודה הלוי בני יהודה עלו אמנם לארץ אך בני עשרת השבטים לא הצטרפו למהלך. הסיבה להימנעותם לא היתה משום שכנגד מנע זאת מהם (כדברי הרמב"ן בספר הגאולה) אלא משום שלא רצו להיפרד מבתיהם¹. אילו היו עשרת השבטים מחליטים לעלות היה בכך 'קיבוץ גלויות' והגאולה השלימה היתה מגיעה.

הסבר זה בדברי ר' יהודה הלוי אינו 'חלק' (שהרי דברי ריש לקיש עוסקים בפשטות בבני בבל, וכך גם דברי הרמב"ן במגילה יא), אולם הדמיון ללשון הרמב"ן מכריחה להביאו, לפחות כאפשרות לדיון.

1.

לפי ביאורנו הר"ן אינו חולק על הרמב"ן, ולדעת שניהם רוב בני יהודה ובנימין עלו לארץ ישראל. אמנם יש שסברו שרוב בני ממלכת יהודה נותרו בבבל: כך נראה מדברי הר"י אברבנאל (בהקדמתו לזכריה פרק ז, ועוד), וכן משמע גם מדברי הרשב"א: "בגלות בבל... לא שבו עשרת השבטים... ולא שבו אף כל שבט יהודה ובנימין, רק אנשי מספר, כמוזכר בספר עזרא

הדעות השונות בנושא), ומכל מקום גם לפי שיטתם מסתבר לענ"ד שלפני הרמב"ן עמד התרגום המפורסם יותר, תרגומו של אבן תבון. במקור הערבי מוזכר "ובקי אכתרהם ואשרפהם פי בבל", ובנוסח אבן תבון תורגם "ונשאר רובם וגדליהם בבבל" (וב' כוזרי' עם הערות הרב הנזיר, וכן בהערות שבמהדורת אבן שמואל, לא הוער שם על גרסאות אחרות. ובתרגום הרב קאפח 'ונשאר רובם ונכבדיהם בבבל', וכך גם בתרגומו של הרב יצחק שילת).

יד). בכך ניתן להבין את היחס החמור שיש כלפי עשרת השבטים, עד שרבי עקיבא סובר שהם 'אינם עתידים לחזור' ו'אין להם חלק לעולם הבא' (סנהדרין קי, ע"ב, וראה שם דעות חולקות) "לפי שסיפרו בגנות ארץ ישראל" (רש"י ור"ן שם, על פי סנהדרין צד, ע"א, וכן כתב המהרי"ט בספרו 'צפנת פענח' פרשת שלח). אם אכן חטאם היה שזלזלו בארץ ישראל ולא רצו לעלות אליה, הרי שמוכן מדוע עונשם לפי רבי עקיבא הוא שלא יזכו להיכנס אליה (כפירוש רש"י סנהדרין שם, אמנם עיין שם ברש"י בשם רבותיו וברמב"ן ועוד שפירשו באופן אחר). ומצאנו כעין זה לגבי ארבע החמישיות של עם ישראל שמתו במכת החושך (רש"י שמות יג, יח, על פי המכילתא), משום שלא רצו להיגאל ולצאת ממצרים (שמו"ר יד, ג, וכך נראה לדייק מדברי רש"י שמות י, כב, וכ"כ באלשיך שמות יג, ח, והראני מו"ח שכן נראה ב'פירוש הרא"ש' על התורה תחילת פרשת בא ד"ה 'על הדם', ובספרנו 'אשי ישראל לספר עזרא' ציינו עוד מקורות לכך).

האוצר ◆ אדר ה'תשע"ז

(ב, סד) 'כל הקהל כאחד ארבע רבוא'... (שו"ת הרשב"א ח"ד, קפז). יתכן שכך סבר גם בפירוש המיוחס לרש"י לעזרא^{טו}, וראה גם בפירוש ה'אבן יחיא' (עזרא ב, סז) שכתב על רשימת העולים עם זרובבל "שמאלה המעט שעלו נתמלאה ארץ ישראל בבית שני מעם וחכמים עם עושר גדול וכבוד נמרץ, כי העיקר מישראל לא עלו ונשארו בספרד ובבבל". [לעיל ראינו את דברי הכוזרי ואת דברי הרמב"ן במגילה יא, שמהם נראה גם כשיטה זו. אמנם לעיל הוצאנו את דבריהם מפשטן, עיי"ש^{טז}]. ראה גם ב'עיקרים' (מאמר ג, כב): "וכשעלה עזרא מבבל לא עלו עמו אלא מתי מספר, והגדולים שבישראל והמיוחסים שבהם כולם נשארו בבבל... נשארו

(טו). ייתכן שגם לדעת הפירוש המיוחס לרש"י לספר עזרא דק מקצת מבני יהודה ובנימין עלו. במיוחס לרש"י עזרא (ט, ז) כתב: "כהיום הזה - כמו שנראה היום הזה שכבר גלו עשרת השבטים, ועדיין נשארו בבבל הרבה מן הגולים". כלומר: בימי עזרא הסופר (שהפסוק עוסק בימיו) בני עשרת השבטים נותרו בגלות, ובנוסף גם בני ממלכת יהודה שגלו לבבל רבים מהם נותרו בבבל. אין כאן ראיה גמורה, שהרי ניתן לומר שרק מיעוט השבט נותר בחו"ל אך היו אלה הרבה אנשים. זאת ועוד: ייתכן שכוונת המיוחס לרש"י אחרת: "שכבר גלו עשרת השבטים" ולמרות שחלקם עלה לארץ ישראל מכל מקום "עדיין נשארו בבבל הרבה מן הגולים" מעשרת השבטים. [בתחילה סברתי כי למרות שהסבר זה בדברי המיוחס לרש"י דחוק יותר בלשונו, מכל מקום כך מסתבר יותר לפרש בדבריו, שהרי בספרנו 'אשי ישראל לספר עזרא' (כב, 2, הערה 81) הסברנו שלפי שיטת רש"י (כתובות כה, ע"א) נראה שבני עשרת השבטים גלו לבבל (וכשיטת ר"ת בענין זה). אולם לאחר שמצאתי כי פירוש רש"י לספר עזרא לא נכתב ככל הנראה ע"י רש"י הרי שראייתי בטלה. ב'שם הגדולים' לחיד"א (שהעיר על פירושים שייחוסם לרש"י מוטל בספק או מוטעה) אמנם לא העיר מאומה אודות הנדפס בפירוש רש"י לספרי עזרא ונחמיה, אולם ב-150 השנים האחרונות היו שטענו כי הפירוש איננו מרש"י, ולאחרונה נתפרסם מאמר מקיף של ערן ויזל (בתוך כתב העת המקוון jsij, המתפרסם באתר אוניברסיטת בר אילן, חוברת 9, שנת 2010) בו נסקרו הדעות והמקורות בנידון, והערעורים נבחנו מכמה וכמה זוויות. ויזל מאשר את מסקנת הטוענים כי הפירוש איננו מרש"י, ולפי השערתו הפירוש חובר סביב שנת 1150 על ידי אחד מתלמידי הרשב"ם. בספרנו 'אשי ישראל לספר עזרא' (פרק מה, 1, בהערה, וכן פרק מט, 4, בהערה) הערנו על סתירות בין פירוש רש"י לספר עזרא ובין פירושו לתלמוד והבבלי מחזק את הדעה לפיה הפירוש לא נכתב על ידי רש"י].

(טז). נעיר עוד בענין שיטות הראשונים והאחרונים בדבר: ב'ספר החינוך' (מצוה צה) כתב בנוגע למצות בנית המקדש "ונוהגת מצוה זו בזמן שרוב ישראל על אדמתן", והגאון מקוטנא (ב'ישועות משיחו', חלק 'ליקוטי תורה' שמופיע בסוף הספר, פרשת תרומה) תמה עליו שהרי "בימי שיבת הגולה דכל הקהל היה רק ארבע ריבוא היאך בנו את בית המקדש?" [ומכאן שלדעת ה'ישועות מלכו' וודאי שרוב עם ישראל לא היו בארץ], ותיירץ ש"כיון שהיה בידי כולם לעלות ולא רצו -נטלו העולים כוח וזכות הנשארים, ולזה היה הכח והזכות מרוב ישראל, ומיקרי רוב ישראל על אדמתם" [לענ"ד יש להעיר על תירוצו שלפי אחד ההסברים ברמב"ן ב'ספר הגאולה' עשרת השבטים לא עלו לארץ ישראל משום שכורש לא הרשה להם, ולא היה באפשרותם לעלות]. לכאורה ניתן היה לתרץ את שיטת החינוך ולומר שסבר כרמב"ן, לפי ההבנה הפשוטה ברמב"ן שרוב ישראל אכן היו בארץ ישראל. שו"ר שכן כתב לתרץ ב'ציץ אליעזר' (י, ה), אך דחה שמדברי החינוך במצוה תקו מוכח שסבר שבשיבת ציון היה נחשב כ'ביאת מקצתם', שהרי סבר שם כרמב"ם ש"התרומה בזמן הזה... ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהם, שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל ובזמן שהיו שם כל ישראל, שנאמר 'כי תבואו' - ביאת כולכם... ולא כשהיו בירושלם בימי עזרא שהיתה 'ביאת מקצתכם'...". לפי הסברנו כאן במאמר בדעת הרמב"ן הרי שכוונת

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

שם כל הגדולים ויודעי התורה..."

כפי שראינו הרשב"א הוכיח את שיטתו ממספר העולים - ארבעים ושנים אלף - שהוא מספר קטן מאוד. יש להוסיף כי לפי ה'סדר עולם' (שהובא במיוחד לרש"י לעזרא, וברמב"ן ב'ספר הגאולה', ובמיוחד לריטב"א ור"ן גיטין) רק 30,000 מתוך ה-42,000 היו מבני יהודה ובנימין, והשאר היו מבני עשרת השבטים. ממספרים זעומים אלו - 15,000 לערך מכל שבט (או אף ^{אוצר החכמה} פחות מכך) - נראה שרק מקצת משבטי יהודה ובנימין עלו לארץ.

אמנם ניתן לדחות ולומר שבני ממלכת יהודה מתו ברובם בזמן החורבן, ולכן 15,000 אכן ^{אח"כ 1234567} היה רוב השבט ^(ח).

הרמב"ן היא רק לומר שרוב בני ממלכת יהודה היו בארץ ישראל, ולפי זה ניתן לומר שהחינוך כדעת הרמב"ן ולדעת ספר החינוך איננו מתחשבים בעשרת השבטים (שעשאו כגויים, ויש אומרים שלדעת רבי עקיבא הם כלל לא יחזרו, ולהלן הארכנו בזה), ולכן נחשב שרוב עם ישראל היו בארץ. ב'ציץ אליעזר' שם הביא תירוצים גוספים לקשיית ה'ישועות משיחו', עי"ש. במדרש המאוחר 'מעשה דניאל' (שראיתי בו כמה וכמה דברים הנראים זרים בעיני) הובא שלאחר הצהרת כורש "ושבט וחצי שבט מבני ישראל שבו למקום הקודש ויקריבו קרבנות".

(ז). שהרי בתוך מספרי העולים, המגיעים יחד ל-30,000, מנריים גם הכהנים והלוויים (עזרא ב, לו-מב), המונים יחד כ-4,500 איש. הרי שיהודה ובנימין יחד מנו כ-25,000 יחד, ולא 30,000.

(ח). במלכים ב (כד, יד) מובא שבגלות יהויכין, בה גלו 'החרש והמסגר', גלו 10,000 איש (מתוכם 3023 משבט יהודה, והשאר מבנימין ושאר השבטים - רש"י ורד"ק שם על פי ירמיהו נב, כח, ועל פי ה'סדר עולם', ובר"י אברבנאל שם ביאר באופן דומה, אך ראה במלבי"ם שלפי שיטתו גלו אז 18,000 ובשנה שלפני כן בגלות יהויקים גלו 3023) ונשארו רק 'דלת העם'. בירמיהו (נב, כח-ל) מובא שבתחילה גלו 3023 איש (וכאמור לפי רש"י ורד"ק וסדר עולם הכוונה לגלות יהויכין, ולפי המלבי"ם לגלות יהויקים) ובחורבן ממלכת יהודה גלו רק 832 איש. וכן עולה משם שעם גדליה נותרו 745 איש. הרי שסך כל הגולים הוא פחות מ-12,000 איש (ולפי המלבי"ם פחות מ-23,000 איש). אמנם לפי דעת 'ספר הקבלה' לראב"ד ירמיהו מנה רק את ראשי האבות, ולפי זה כמות הגולים הייתה גדולה יותר. לפי הגמ' בניטין נז, ע"ב, נבזוראדן הרג יותר מ-3 מליון איש, ומכאן שרבים מיושבי הארץ לא גלו משום שנהרגו בימי צדקיהו (ראה בגר"ח קנייבסקי, בביאורו למסכת עבדים, פרק א, ג, חלק 'קנין פירות', הוצאה שישית, עמ' כא). שו"ר במדרש 'עשר גלויות' (הובא ב'בית המדרש' ליעללינקע, מהדורה שלישית, ירושלים תשכ"ז, ח"ה, עמ' 134) שאחרי גלות י" השבטים "נשתתד מיהודה י"א ריבוא (110,000) ובנימין י"ג רבוא (130,000) בירושלים, והיה חזקה מלך על בנימין ועל מה שנשא מיהודה (ולפני כן הובא במדרש שם, לפי אחת הגרסאות, שסנתריב לקח עמו לגלות את שבטי יהודה ובנימין)". והובא שם שבשנת 4 ליהויקים הגלה נבוכדנאצר 2023 מיהודה ובנימין ועוד 7,000 משאר השבטים, ואחרי כמה שנים הגלה נבוכדנאצר עוד 4,600 מיהודה ובנימין ו-7,000 משאר השבטים בגלות 'החרש והמסגר', ובחורבן המקדש נהרגו בירושלים 91 ריבוא או 94 רבוא (940,000), חוץ מהנהרגים על דמו של זכריה (שהם כאמור יותר מ-3 מליון, כדברי הגמ' בניטין), ואז גלו 60 רבוא (600,000) מזרע משה רבנו, והגלה 832 מ'חורי יהודה ובנימין'.

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז

סיכום

הדעה לפיה רוב בני בבל נותרו בחו"ל היא ככל הנראה דעת הרשב"א, וכן משמע ברי"א, אבן יחיא, וייתכן שזו גם דעת המיוחס לרש"י. כך גם פשטות דבריהם של הכוזרי, הרמב"ן במגילה יא, והר"ן ריש מגילה. הדעה לפיה רוב העם היהודי שבאותו הדור עלה לארץ ישראל לפני נס הפורים היא בפשטות דעת הרמב"ן ריש מגילה, אך הר"ן דחה את דבריו, ובמקומות אחרים הרמב"ן עצמו כותב אחרת. דעה ממוצעת ישנה לפי חידושנו ברמב"ן שהובא גם בר"ן, ולפיה רוב בני ממלכת יהודה עלו לארץ ישראל אך רוב העם היהודי נותר בחו"ל.

אמ"ת 1234567

אוצר החכמה

האוצר ♦ אדר ה'תשע"ז